

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Geschiedenis tussen structuur en evenement

Bakker, R.

Citation

Bakker, R. (1976). Boekbespreking van: Geschiedenis tussen structuur en evenement. *Acta Politica*, 11: 1976(2), 258-264. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451651>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451651>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Boekbesprekingen

K. Bertels, *Geschiedenis tussen structuur en evenement*, Een methodologisch en wijsgerig onderzoek. Amsterdam (Wetenschappelijke uitgeverij), 1973, -381 p, z.p.

Dat dit Leidse proefschrift als een knuppel in het hoenderhok der historici moet zijn gevallen vanwege de gedurfde radicaliteit en het uitdagend karakter waarmee Bertels zijn studie exposeert, zal niemand verbazen die de moed heeft opgebracht, dit ontzaglijk veel materiaal overhoophalend geschrift te lezen, te herlezen en zo mogelijk te bestuderen.

Zijn betoog wordt extra bemoeilijkt door de stilistische bekleding van zijn gedachtingang waardoor de lezer genoopt wordt zich meermalen af te vragen of een deel van 's schrijvers energie niet onnodig verspild is aan een complicering van zijn taalgebruik, zinsconstructie, om nog maar te zwijgen van de inconsequente manier waarop hij gebruik maakt van de interpunctie. Maar misschien vormt deze schrijfwijze een gewilde afzetting tegen de conventionele taal, spelling en stylering.

Of zou zijn manier van schrijven een voor hem adequate afspiegeling zijn van wat hij onder moderne geschiedwetenschap verstaat? Bertels wil een bijdrage leveren tot een nieuwe visie op deze wetenschap, haar tot een echte wetenschap promoveren om zodoende een einde te maken aan de pseudowetenschappelijkheid waarmee de historici van vele jaren her de historiografie hadden ontsierd. Geschiedenis tussen structuur en evenement, en deze is volgens zijn hoofdthese de dialectiek van onze anachronistische analyse (conjunctureel, structureel en transcendentiaal) met de eigentijdse belevingen van sociale groepen in hun cultuur' (p. 16). Anders gezegd: 'dialectische spanning tussen de ervaring die in verleden tijd mensen hadden van hun eigen leven en samenleven en onze moderne reconstructies achteraf' (p. 15).

Bertels tracht met zijn boek een dialoog op gang te brengen tussen filosofen en geschiedwetenschappers, wier incidentele contacten door onbegrip en communicatiestoornissen worden ontlusterd. Een poging die waardering verdient sinds de wijsbegeerte in het begin der zestiger jaren werd ondergebracht in de centrale interfaculteit die naar de bedoelingen van de wetgever met de andere faculteiten weten-

Rectificatie Acta Política XI, januari 1976

In de bespreking van 'Oost-Europa Studies in Nederland' moeten de regels 12 en 13 op pagina 123 als volgt gelezen worden: 'Misschien dat het bijna volledig afwezig zijn van marxistische wetenschapsbeoefenaren in ons land hierbij een rol speelt'.

Boekbesprekingen

schappelijke contacten te onderhouden heeft. Dan pas kan echte wetenschappelijkheid voor de beoefening der geschiedenis gegarandeerd worden. De eerste wetenschappelijke aanpak profileerde zich toen de avantgardisten rond het tijdschrift *Annales* zich opmaakten de wereld der historiografie te veroveren: Bloch, Febvre, Braudel, Goubert, Labrousse. De keuze van deze namen is niet willekeurig: ze representeren elk naar hun eigen inbreng een vernieuwing in het verouderde patroon der geschiedschrijving. Dan gaat het niet meer om een evenementiële beschrijving der historische feiten (wat is een historisch feit), met verwaarlozing van de economische, demografische en sociale cultuurgeschiedenis, maar juist om een beschrijving van de conjunctuur, structuur, en het historisch-transcendentale in de episteme, het paradigma en het schema. In het kielzog van een structuralistische benadering der geschiedenis verwerpt Bertels de opvatting van de misleidende 'eenzinnigheid' van de geschiedenis, nl. geschiedenis 'zoals die nu eenmaal geweest is', hoe de beschaving voortschreed, geschiedenis als een opgaande, in rationaliteit toenemende liniaire reeks van culturen, geschiedenis tenslotte als Fundgrube van vrijheids- en/of humaniteitsideologieën. Zo'n concept van de geschiedenis is niet meer relevant, in onze verwetenschappelijkte tijd geen haalbare kaart meer. Nog niet lang geleden, in de kaders van de levensfilosofie en existentiële fenomenologie ging het om de 'kortademige geschiedenis van dag tot dag, de wereld der geleefde ervaring', maar nu dient een pleidooi gevoerd te worden voor een wetenschappelijke geschiedenis die structuren laat zien. Het is dan ook begrijpelijk en consequent dat Bertels aan de structuralistische filosofie van Lévi-Strauss grote aandacht schenkt. De in zijn hoofdthese vermelde 'dialectiek' betekent geen werken naar een synthese van tegendelen, maar een spanningsveld: verzoening van het eigentijdse en anachronistisch onderzoek is z.i. onmogelijk. Daarom kan volgens Bertels van een integrale geschiedschrijving geen sprake zijn: 'Liever dan een hommage aan Kleio presentere de historicus een wetenschappelijk tekstboek, dat zoals een proeve van sociaal-empirisch onderzoek betaamt, is toegelicht met tabellen, kaarten, berekeningen, modellen, tableaux en diagrammen' (p. 23). Bertels neemt al dadelijk stelling: 'Een fraaie stijl is een genot voor de lezer, maar draagt geen jota toe tot de wetenschappelijke waarde van een theorie' (p. 23). 'De geschiedkundige is geen kunstenaar, maar een onderzoeker die, methodologisch geschoold, empirie ordent en tracht te verklaren'.

Dit reeds aan het begin van zijn boek gestelde apriori maakt dat we moeite hebben met de titel van zijn boek. Wat betekent hierin het voorzetsel 'tussen'? Als het 'evenement' als verouderd en niet langer relevant voor een wetenschappelijke geschiedschrijving geldt en Lévi-Strauss en Foucault als de grote voorbeelden van een methodologisch juiste aanpak worden verheerlijkt, kan men Bertels' stellingname moeilijk plaatsen 'tussen' de traditionele oppervlakte-geschiedenis en de dieptegeschiedenis der avantgarde, die aan de moderniteit van de wetenschapsmethodologie het meest recht doet wedervaren. Hier zou een meer op de diachronie geïnspireerde titel op zijn plaats geweest zijn: de ontwikkeling van de evenementiële tot de structurele geschiedenis. We zullen nog zien dat Bertels van de door hem zo geïncrimineerde geschiedschrijving niet geheel losgekomen is.

Uitvoerig en ter zake kundig behandelt Bertels (p. 33-183) belangrijke vertegenwoordigers van de Avantgarde: Lucien Febvre die met zijn *Le problème de l'incroyance, la religion de Rabelais* (1942) een aanloop nam naar een 'histoire de mentalité', correcties aanbracht op anachronische voorstellingen van vroegere historici, C. Ernest Labrousse die met zijn kwantitatieve economische en sociale

geschiedenis de geschiedschrijving verhief tot geschiedwetenschap en daarom met Braudel tot de coryfeeën van de huidige Franse geschiedwetenschap kan worden gerekend, Fernand Braudel die op hoog niveau een structurele geschiedenis gaf. Pierre Goubert, die een conjunctuuranalyse met de demografische factor wist te verbinden, als een belangrijke vernieuwing de historische demografie als fundamenteel moment in de geschiedenis introduceerde en tenslotte Robert W. Fogel, die een proeve geeft van een 'new economic history' met gebruikmaking van wiskundige modellen, ontleend aan economie of econometrie. Deze baanbrekende, op verschillende terreinen opererende figuren bogen de geschiedenis om in de richting van een wetenschappelijke approach. De verhalende feiten gaan plaats maken voor modellen en kwantitatieve gegevens. Het begin was gemaakt. Dat Bertels uitgebreide aandacht besteedt aan deze nog lang niet algemeen-bekende innovatoren en zich daarbij bedient van schema's, statistieken, grafieken en getallenreeksen terwille van de aanschouwelijkheid en overzichtelijkheid, is op zichzelf een grote verdienste al moet de vraag worden gesteld of deze lange aanloop wel in de juiste verhouding staat tot de kernproblemen van zijn werk.

Het centrum van zijn studie wordt gevormd door zijn beschouwing van de hermeneutiek die begrijpelijkerwijs uitloopt op het structuralisme. Sinds de oudste Griekse cultuur zocht de hermeneutiek een boodschap uit teksten van de voorbije tijd te distilleren (p. 187 e.v.). Interpreterend wilde men de eenzinnige bedoeling van de auteur achterhalen: de geschiedenis van de uitlegkunde werd vele eeuwen door dit streven geleid. De teksten werden kritisch bestudeerd. Bertels laat belangrijke momenten van deze geschiedenis de revue passeren: barok, classicisme, verlichting, Schleiermacher die de tekstanalyse als gesprekstechniek opvat, en vooral Dilthey, die met zijn Verstehens-theorie op zoek is naar de interpretatie van de oorspronkelijke belevenissen: het leven vanuit zichzelf te willen verstaan. Het is duidelijk dat Bertels met zijn voorkeur voor de wetenschappelijke methode geen waardering kan opbrengen voor het intuïtief gebruik van 'Einfühlung', door vele literatuurwetenschappers en historici gehanteerd.

Hoe staat het dan met het 'existentieel Verstehen'? Heidegger staat hier model: Verstehen is in Sein und Zeit een van 's mensen wezenskenmerken.

Van Dilthey neemt Heidegger de categorie der menselijke beleving over als het uitgangspunt van het 'verstaan', niet als interpretatietechniek, maar als structuuranalyse. Zijn invloed was groot: Rudolf Bultman bijv. die hermeneutiek als appèl verstond, waardoor hij de oude Bijbelexegese in het kader van de moderne existentiële beleving kon situeren. Maar ook hier een soortgelijke kritiek: 'de objectieve betekenis van een tekst, zoals de grote Reformatoren voor ogen stond (te argeloos) wordt hier verkwanseld voor een existentialistisch subjectivisme — de moderne geschiedwetenschap stelt zich gelukkig diametraal tegenover een dergelijke hermeneutiek op' (p. 209).

Even slecht vergaat het Hans-Georg Gadamer die als niet minder dan een 'hermeneutische moordenaar' wordt geprediceerd. Zijn *Wahrheit und Methode* blijft passen in de existentiële hermeneutiek. Bertels valt over zijn geschiedenisbegrip: zij is geen 'panta rei' van eenmalige unieke gebeurtenissen, maar een structureel proces, waarin regelmaat en zeer trage verandering de thema's bepalen terwijl een oppervlaktegeschiedenis goed is voor variaties (p. 212).

Met deze laatste kritische stelling zijn we al op de weg van de hermeneutiek naar de archeologie, de scharnier van Foucaults epistemologie. Op deze weg ontmoeten we toch weer Heidegger die kennelijk gemakkelijker te annexeren valt in de weten-

schapsgeschiedenis na 1960 dan de argeloze lezer zou vermoeden. Bertels vermeldt in noot 109, p. 220, Heideggers opstel *Die Zeit des Weltbildes* van 1938 waarin deze drie stellingen geeft die Foucault later verdedigt. Maar duidelijker en doeltreffender zou Bertels via de zijnsconceptie van de latere Heidegger de verbinding met het structuralistische denken in Frankrijk hebben kunnen leggen. Niet ten onrechte typeert Mikel Dufrenne in zijn magistrale studie *Pour l'homme* Heideggers zijnsfilosofie als een vorm van anti-humanisme, waarin de menselijke activiteit ten gunste van het zijnsgebeuren wordt geconfisqueerd en de vraag naar de mens ondergeschikt gemaakt wordt aan de vraag naar het (anonieme) zijn. Vandaar dat Dufrenne de behandeling van de anti-humanistische thema's met een uiteenzetting van Heideggers filosofie begint.

Het structuralisme en het marxisme krijgen een uitvoerige behandeling maar toch niet zo uitvoerig dat de lezer clare et distincte voor ogen komt te staan wat er nu precies onder verstaan moet worden. Geleid door een overmatig enthousiasme presenteert Bertels ons zoveel namen dat we door de vele bomen het bos niet meer ontwaren. Een zo ondoordringbaar woud dat de wildgroei ons belet ons een entree te banen tot een der moeilijkste wetenschapsfilosofieën waaraan onze na-oorlogse periode zo rijk is. Anderzijds wordt de zaak door de pluriformiteit van het structuralisme zelf zeer gecompliceerd. Het is verre van eenzinnig, de vlag van het structuralisme dekt vele ladingen. Bertels noemt de titel van het hoofdstuk dat het structuralisme behandelt (3.2) 'het meervoudige bericht en het kraken van een methode'. Naar zijn mening kan het begrip 'structuur' de drie volgende betekenissen bevatten nl.: (1) gedrag, expressies of producten van mensen te interpreteren als bewuste of onbewuste boodschap (semiotiek); (2) de boodschappen als een informatie in codevorm op te vatten; (3) gedecodeerde brokken boodschap zodanig met elkaar in verband te brengen (correlaties/permutaties/transformaties) dat een dieperliggend organisatiepatroon zichtbaar gemaakt wordt: structuur/structuren (zie voor een schematisch overzicht: K. Bertels, *Structuralisme en geschiedwetenschap, in Structuralisme, Voor en Tegen*, p. 73-85, Ambo, Bilthoven 1974). Na gewezen te hebben op de prestructuralisten Granet, Dumézil en Propp analyseert Bertels vooral het structuralisme van Lévi-Strauss.

Wat ik nog weinig ben tegengekomen in de literatuur over het structuralisme nl. de verbanden tussen deze vorm van reflectie met de moderne tijd vond ik — ook weer zeer beknopt — op p. 233: 'zij past in het tijdperk van informatica en cybernetica-vertrouwen in rationele analyse, meer onvrijheid dan vrijheid ondanks alle humanisme, erkenning van wiskunde en logica als basistaal van alle wetenschappen, kritiek op existentiële filosofie en voorkeur voor wetenschapsfilosofie'. Maar gemakkelijke expansie kan m.i. ook en vooral verklaard worden uit de zelfbeleving van de moderne mens met zijn besef, meer onbewust dan bewust, door de technologische structuren te worden gemanipuleerd.

In de veelheid der uiteenlopende structuurbegrippen binnen het wijsgerig structuralisme wordt nu de titel van dit hoofdstuk duidelijk: het kenmerkend nieuwe van het structuralisme, aldus Bertels fundamentele definitie, 'ligt in haar opvatting van de gelaagdheid in de sociaal-culturele werkelijkheid, per niveau is een andere boodschap aanwezig en net zoals atomen moleculen en moleculen kristallen vormen worden de elementen van het ene niveau omgezet in composita die op een hoger niveau weer als element fungeren. Maar als de boodschapper op die verschillende niveaus in elkaar zijn vertaald en de wetenschappelijke 'berichtlezer' uiteindelijk maar één tekst voor ogen krijgt, die, in codevorm gegoten haar pluriformiteit ver-

bergt, dienen methodes ontworpen om die ene tekst tot meerdere gedaanten terug te brengen . . .' (p. 235).

Bij zijn behandeling van Lévi-Strauss die in een vergelijking met Dumézil en Propp een duidelijke voorkeur heeft, beperkt Bertels zich tot de weergave van de structurele analyse, basisvooronderstellingen, methodiek van de structurele analyse, de geschiedenis en de culturele antropologie. Zijn descriptie van de geschiedbeschouwing bij Lévi-Strauss achten wij het meest leesbaar, evenals die van Lévi-Strauss' kritiek op de cumulatieve geschiedopvatting in het *Trieste der Tropen* en het *Wilde Denken*, dat terecht als een der knapste boeken over de geschiedenis na de Tweede Wereldoorlog wordt gekwalificeerd (p. 260).

Juist 'in het verzet tegen de eenzijdige westerse geschiedfilosofie die in het cumulatieve en daarmee gepaard gaande geschiedenis het kenmerk van het ware ziet', acht Bertels de verbinding van de Annales-groep met de wijsgerige structuralisten gelegen. In die lijn ligt ook Braudels bezwaar tegen de hermeneutische ondertoon bij Sartre: 'het verstaan en het eenmalige zijn steeds te dikke vrienden geweest' (p. 266).

Hoewel Lévi-Strauss de historiografie een enorme duw voorwaarts in de richting van wetenschappelijke conceptie der geschiedenis gegeven heeft, blijft hij dubbelzinnig in zijn tegenoverelkaarstelling van evenement en structuur. Ik geloof dat Bertels met deze constatering gelijk heeft. In mijn *Het anonieme denken* (1973) drukte ik mij indertijd zo uit dat Lévi-Strauss enerzijds de sociale structuren der werkelijkheid in het geformaliseerde tekenschrift las om er wetenschappelijk vat op te krijgen, maar dat hij anderzijds op empirisch onderzoek steunende beschrijvingen geeft van de niet-westerse culturen, zodat hij daarmee het ambivalente karakter van zijn mensenbeschouwing demonstreerde. In de termen van Bertels: het evenement wordt niet verworpen. 'De structurele analyse heeft het evenement nodig zoals noodzaak pas gestalte krijgt door contingentie' (p. 266). Ik meen dat zelfs bij Foucault een zekere ambivalentie (zijn visie op het gevangeniswezen en de krankzinnigen contra het wetenschapstheoretisch concept van de mens) het laatste woord houdt.

Stellig is Bertels geen slaafs aanhanger van het structuralisme, waarvoor hij op bovengenoemde gronden grote bewondering heeft. De vraag, zo schrijft hij elders, naar de eventuele bruikbaarheid van de structurele analyse in haar Franse, vooral cultureel-antropologische gedaante blijft vooralsnog open. Wel is de dialoog met de methodologie begonnen, maar het teamwork van de vereiste materiaalbewerkers nog nauwelijks.

Zal het marxisme met de varianten er van ons binnenleiden in het begeerde land der wetenschappelijke geschiedschrijving?

Na een korte, knappe samenvatting van de marxistische theoriegeschiedenis, waarin Bertels positie kiest binnen de honderdjarige Marx-interpretatie, releveert hij een drievoudige kritiek op het marxisme: empirische, methodologische (Popper!) en transcendentale kritiek, te resumeren in de drie sectoren van vooruitgangsgeschiedenis, arbeid en waarheid. Ondanks deze kritieken op 'deze schijnbare evidenties' is het marxisme overleefd. Wil het marxisme als wetenschapsleer begrepen kunnen worden, dan zijn er amendementen nodig en wel een lectuur van Marx die 'het typisch 19e-eeuwse eruit haalt zonder het beginsel van historiciteit te schaden, de methodologische aanzetten expliciteert en bijeenbrengt, tenslotte zijn werk allereerst als praxis en dan pas als theorie analyseert' (p. 285). Aan de hand van de kernbegrippen 'arbeid en klasse', 'klassenstrijd', 'ideologie', 'vervreemding'

poogt Bertels de actualiteit van het marxisme, ook voor de sociale wetenschap te profileren. Zijn amendementen op het marxisme willen de empiristische wetenschapsfilosofen dwingen tot een verbreding van hun zienswijze op de methodologie (297).

Bertels concludeert dat Marx, mits in gemoderniseerde vorm, een waardevolle bijdrage levert voor een nieuwe wetenschappelijke inbreng in de geschiedwetenschap. De fundamentele vernieuwingen in de economische theorie schijnen Marx in het gelijk te stellen. 'Wie zich wetenschappelijk bezig wilde houden met de analyse van het economisch bestel en derhalve met economisch verleden, kon niet langs begrippen als 'feedback-systeem' en 'conjunctuurcyclus' heen. Dit moest wel uitlopen op een herwaardering van Marx'. Marx' methodologisch 'device' dat analyse van sociaal-cultureel gedrag pas als historische sociale wetenschap zinvol is, kreeg op deze manier steun van onverdachte zijde . . .' (p. 301). Opvallend is het, dat Bertels de structuralistische marxist Louis Althusser nauwelijks een plaats geeft (p. 299, noot 369): diens poging tot een wetenschappelijke revisie van Marx zou in het kader van Bertels' intenties minstens breder geëxpliciteerd moeten worden te meer omdat Lévi-Strauss zo ruim wordt bedeed.

Bertels is op zoek naar een wetenschapsgeschiedenis. Dit betekent voor hem onder meer dat de gewone taal in het onderzoek niet meer gebruikt kan worden. Hij vraagt zich af waarom een geschiedwetenschap zich niet al veel eerder ontworsteld heeft aan de ontologische illusie, die de continuïteit in haar vaandel schrijft. Het gebruik van de alledaagse taal, zo luidt zijn kritische evaluatie, is hoogst gevaarlijk (sic). Ik citeer deze hele alinea (p. 304): 'Intersubjectiviteit van taal, waarneming en onderzoek, noopt tot een purisme, intrinsiek aan de wetenschappelijke attitude zelf, dat voor historici ernstige consequenties heeft. Begrippen die als onderzoekstuig moeten dienen, zullen derhalve goeddeels aan wetenschappen moeten worden ontleend, die zich beter aan de alledaagse taal en de alledaagsheid hebben weten te ontworstelen!'

Even later wordt gezegd dat een 'sémiologie graphique' (het gebruik van kaarten, tabellen, grafieken, schema's met variatie in kleuren, vormen layout) een meer intersubjectieve overdracht garandeert dan de zoveel ingewikkelder coderingen van de literaire taal (p. 320). 'Het zou van onverstand getuigen, aldus Bertels, als de verwetenschappelijking van het wereldbeeld, die men om zich heen kan waarnemen, geen gevolgen zou krijgen in het geschiedbeeld'.

Merkwaardig is het dat Bertels het door hem zo bewonderde boek *Les Mots et les Choses* van Foucault daar, waar het aan het slot de toekomst van de taal/taalwetenschap vanuit epistemologisch perspectief aan de orde stelt juist in zijn proclamatie van de waarde van de wetenschappelijke taal voor de historiografie niet ter sprake brengt. De meest algemene problemen omtrent de mens en menswetenschappen, aldus Foucault, zouden door de wetenschap van de taal kunnen worden gerealiseerd, voorzover zij een wetenschap is, die als zuivere taaltheorie in een buiten de mens gelegen ordening is gefundeerd en daarmee het probleem der eindigheid raakt. De betekenis van de taalwetenschap acht Foucault daarom zo belangrijk, 'omdat zij zich in onze tijd inspant de inhouden van de taal te structureren zonder een linguïstische interpretatie van de waargenomen feiten in de menswetenschappen te geven'. Maar Bertels gaat toch niet zover met Foucault mee. Hij doet concessies aan de traditionele geschiedschrijving: geschiedenis *tussen* structuur en evenement. Liever volgt hij Lévi-Strauss: 'het ligt niet in het menselijk vermogen zich geheel te ontdoen van de vertrouwdheid met een specifiek geordend stuk verleden' (p. 321).

Het radicalisme van een Foucault is Bertels vreemd: hij valt tussen wal en schip. De breuk met het verleden is niet volledig. Zijn conclusies blijven daardoor ambivalent: de problematische verhouding tussen structuur en evenement is immers nog niet tot een eindoplossing gebracht', schrijft Bertels in zijn slothoofdstuk over wetenschapsfilosofie (p. 328).

Overzien wij deze studie, dan zouden we ons oordeel willen samenvatten in de kwalificatie: chaotisch knap en knap chaotisch. Bertels demonstreert in dit boek zijn indrukwekkende belezenheid op de terreinen waar hij zich mee heeft beziggehouden: geschiedenis, voor de sociaal-economische, en filosofie. Maar tot scherpe afbakeningen, die toch de prima cura van een methodoloog moeten zijn, komt hij niet. Daarom is zijn boek weinig inspirerend voor diegenen die met Bertels een nieuwe op de wetenschap geïnspireerde aanpak van de geschiedschrijving voorstaan. Maar er valt veel uit te leren.

R. Bakker

I. Th. Snellen, *Benaderingen in strategie-formulering — een bijdrage tot de beleidswetenschappen*. Alphen aan den Rijn (Samsom), 1975, -283 p., z.p.

Dit is het interessante proefschrift van een politicoloog, geschreven na ruime ervaring in het bedrijfsleven. Eerst een weergave van de inhoud, daarna enig commentaar.

Wat de inhoud betreft: onder 'strategie-formulering' verstaat Snellen 'het vaststellen van de (toekomstige) doeleinden van een organisatie als geheel in termen van de aard en het niveau van de beoogde maatschappelijke voorzieningen, alsmede het kiezen van de daarbij passende hoofduitvoeringswijzen'. Welke benaderingen treft men te dien aanzien aan in theorie en praktijk? De auteur, startend in de bedrijfskunde, signaleert er een zestal: (1) de 'persoonlijk-intuïtieve' (leer het uit de praktijk); (2) de 'strategische variabele' (wat is op een gegeven moment beslissend); (3) 'the business-we-are-in' (wat doen we eigenlijk: in telefoons of in communicatie?); (4) 'strategische kloof' (wat hebben we en wat willen we hebben?); (5) 'stakeholders' (wat willen we, gelet op het belang van allen, die bij ons beleid zijn betrokken?) en (6) 'maatschappelijke behoeften' (wat willen we, gelet op de behoeften der maatschappij?).

Al deze benaderingen 'beginnen met de vraag naar de doeleinden te beantwoorden', aldus de auteur. Daar is hij tegen. Hij acht dit onjuist, omdat het niet praktisch is, niet agogisch, axiologisch ongezond, niet democratisch en niet wetenschappelijk. Daarom ontwikkelt hij zelf een 'rationele strategieformulering' voor een 'onderneming'. Daarin zijn vijf stappen:

- 1 — wat is de bestaande doeleinden- en middelenstrategie?
- 2 — welke externe ontwikkelingen zullen zich voordoen?
- 3 — is de huidige organisatie opgewassen tegen de komende externe ontwikkelingen?
- 4 — welke acties en reacties komen als mogelijk en wenselijk naar voren?
- 5 — welke keuze is aanvaardbaar als definitieve strategie?

In hoeverre geldt een en ander ook voor het openbaar bestuur? Ook daar herkent Snellen de 'business-we-are-in'-benadering (bv. in doeleindenstructuren als opgesteld door de welbekende Commissie voor de Ontwikkeling van Beleidsanalyse), de 'stakeholders'-benadering (bv. in planologie) en de 'strategische kloof'-benade-

ring (bv. het rapport van de Delta-commissie). En ook hier keert hij zich tegen het 'beginnen met de vraag der doeleinden'. Dit brengt hem tot milde kritiek op 'C.O.B.A.' en scherpe kritiek op de 'Commissie voor voorbereiding onderzoek toekomstige maatschappijstructuur'. Aan het slot van zijn boek beveelt hij ook voor 'het proces van strategische planning' in de overheidsfeer de eerder aangeduide 'vijf stappen' aan.

Nu enig commentaar van mijn zijde. Dit werk is daarom zo interessant, omdat het, steunend op bedrijfskunde en politicologie, iets probeert te doen, dat uiterst relevant is in 'de huidige fase van de welvaartsstaat' (boeiend geschetst op p. 179-187). De stijl van de auteur is zeer constructief, niet-polemisch, grotendeels begrijpelijk, genuanceerd. Het is één groot pleidooi voor het ontwikkelen door wetenschap van methoden van beleidsontwikkeling. Als ik bepaalde bezwaren heb en die nu uit, dan gelieve men die te zien in het licht van eenzelfde intentie.

— Snellen maant ons doeleinden te onderscheiden (p. 235), maar doet hij het zelf wel voldoende? Zijn betogen tegen het starten bij 'de' doeleinden zouden op zijn minst anders geformuleerd zijn, indien hij zich had afgevraagd, of niet bv. 'een einddoel' wel degelijk 'gegeven' kan zijn en of het geen verschil maakt in welke mate zo'n einddoel geacht moet worden gegeven te zijn. Ook in hoeverre niet elke 'planner' (ook die van de 'vijf stappen') bewust of onbewust van een door hemzelf of door een ander gegeven 'einddoel' uitgaat.

— De auteur ziet niet veel richtinggevents in 'schoonklinkende idealen' (p. 28/9). Ik voor mij meen echter, dat tussen algemeen geformuleerde 'doelsamenvatters' en meer 'operationele doelen' wat dat betreft zo'n principiële verschil in het geheel niet bestaat.

— 'Integrale planning' (p. 201) wordt afgewezen door velen en ook door mij. Maar als Snellen in plaats daarvan 'integrerende planning' stelt, zegt mij dat niets. Hij gaat voorbij aan het probleem, dat elk algemeen beleid zal moeten worden ingedeeld in beleidssectoren.

— Onverklaarbaar voor mij is, waarom Snellen nu juist de 'maatschappelijke behoeften'-benadering onbesproken heeft gelaten in zijn hoofdstuk over het openbaar bestuur. Sterker: waarom hij het overslaan van juist deze benadering op p. 203/4 niet heeft gemotiveerd.

— Dit te meer, omdat hij 'maatschappelijke voorzieningen' opnam in zijn definitie van strategieformulering en 'voorzieningen' en 'behoeften' nu eenmaal tweelingbegrippen zijn. Terwijl de auteur ook nog 'transitieve doelen' primair wenste te stellen (p. 35) en 'maatschappelijke voorzieningen' zijn nu eenmaal transitieve doelen (p. 31).

Hoewel ik persoonlijk het gevoel heb, dat Snellen wellicht een geheel ander boek geschreven zou hebben, wanneer hij ook in deze en dergelijke richtingen had doorgedacht, meen ik toch dat hij een zeer goed boek schreef. Vanwege de verzameling van werkelijk relevante gegevens. Vanwege de vele aanknopingspunten voor zinnig verder denken en verder onderzoeken. Vanwege de consequente 'waartoe' oriëntatie, waaraan mijns inziens onze veelal nog 'waardoor'-georiënteerde politicologie zo'n grote behoefte heeft.

G. Kuypers